

Bogdan Adrian TOMA

ȘCOALA SOFISTICĂ ȘI MOȘTENIREA EI ÎN FILOSOFIA OCCIDENTALĂ

- Sofiștii ca precursori ai eticii, epistemologiei și filosofiei limbajului -

- Rezumat -

A spune că pe lângă performanțele lor discursive, sofiștii au constituit un sistem paideic absolut, în care s-au regăsit științele exacte și filosofia vremii cu toate ramurile ei adiacente, înseamnă a spune prea mult despre fenomenul școlii sofistice. Pe de altă parte, a spune că discursivitatea și paradoxul au reprezentat unicele edificii de natură filosofică pe care le-au înălțat sofiștii, este a spune extrem de puțin. Prezentul studiu nu reflectă altceva, în acest caz, decât fixarea unui interval optim în contextul căruia opera sofistică poate fi înțeleasă și apreciată. Este intervalul în care, în Grecia secolului al V-lea î.e.n, debutează problematizarea universului vizibil și a celui nevăzut, acolo unde filosofia îmbrățișează fizica pentru a se angaja mai apoi pe un drum propriu și unde caracterul ludic și nesupus al cuvântului îl constrânge pe gânditor la împlânzirea acestuia. Și pentru că această epocă era una în care poezia ar fi fost săracă fără întâlnirea cu teatrul, în care arta ar fi fost solitară fără democrație, în care templele închinat zeilor ar fi fost nedesăvârșite în lipsa școlilor omenești, nu putem să nu regăsim în creația sofiștilor acea completare de bun augur și spirit înalt a filosofiei.

Teza de față susține, în marginea unor texte ale reprezentanților de căpătâi ai școlii sofistice și ale unor mărturii despre aceștia, că există o contribuție extrem de semnificativă, dacă nu fundamentală, a școlii sus-menționate în cel puțin trei segmente ale gândirii: în etică, în filosofia cunoașterii și în filosofia limbajului. În pofida faptului că există indicii certe ale contribuțiilor sofistice și în alte obiecte de studiu subsidiare filosofiei, noi am considerat că, în ceea ce privește disciplinele de mai sus, nu numai că meritele sofiștilor sunt incontestabile, dar și că ele au fost insuficient explicate într-o lucrare dedicată. Lucrarea este, tocmai de aceea, un rezultat sintetic al investigației

noastre destinat celor care doresc să își facă o imagine asupra filosofiei sofștilor ca demers conjugat, ca argumentare plenară în sprijinul unui concept ori al altuia.

În planul eticii, s-a reținut și exemplificat activitatea a cinci reprezentanți ai școlii sofistice, Protagoras și Prodicos, mentori ai acestei școli, precum și Calicles, Trasymachus și Antiphon, reprezentanți secundari dar nu mai puțin edificatori în ilustrarea curentului de gândire sofist. I-am reținut nu numai în lumina ideilor generale și principiilor comune care le-au guvernat concepția filosofică – critica legilor, contractul social, conflictul dintre pasiunile și virtuțile specifice naturii umane, criteriile de participare a individului la viața cetății – precum și în lumina concepțiilor specifice fiecăruia dintre ei. Astfel am citit și interpretat teoria protagoreică a virtuții transmisibile prin educație, a *arete*-ei ca auto-perfecționare individuală, precum și componenta etică a fragmentului om-măsură. Am încercat să surprindem termenii în care Prodicos personifică virtutea și, alături de Calicles, propune un model al omului superior și, în același timp, am explicat cum „imoralismul” lui Thrasymachus ori al lui Calicles reprezintă mai curând un prototip al unei etici utilitariste care pune în discuție failibilitatea legilor sociale și corectează chiar concepția lui Protagoras care consideră că *politike arete* (conștiința social-politică) este un dat general. Așa-ziiși „imoralisți” arată, în chip justificat, că *politike arete* face, în realitate, obiectul unui fenomen individual. Tot în rândurile dedicate eticii am supus interpretării și *akrasia*, un termen care descrie slăbiciunea voinței umane și pe care filologul Mario Untersteiner o pune în legătură, înainte de reprezentarea sa aristotelică, cu opera sofistului Antiphon.

Discuția asupra încercărilor sofistice în marginea filosofiei cunoașterii a debutat în cadrul unui capitol care subliniază apropierea dintre tragedia lui Sofocle „Oedip rege” și curentul de gândire sofist al Atenei secolului V î.e.n. Tragedia sofocleană aduce cu sine, pe lângă o incontestabilă valoare literară, și importanța unei mărturisiri asupra influenței sofștilor în literatura și discursurile momentului. Oedip, sofist prin definiție, reputat campion al logicii, autor, pe lângă crima reală, și al unui paricid simbolic în raport cu tradiția cetății care îl adoptă, amator de paradoxuri și de jocuri etimologice, personaj al unei condiții tragice, supus, la un moment dat, atât criticii publice cât și ironiei dramatice

insuflă de autor piesei, investigator empiric al factorilor ce însumează cunoașterea, profesionist al discursului, maestru al temporizării retorice și, în cele din urmă, partener de dialog filosofic al lui Tiresias, cel care, orb fiind, vede mai departe decât o face clarvăzătorul nostru erou, devine pentru noi un model filosofic al Atenei în care sofisții sunt, în chip succesiv, priviți cu suspiciune, apoi frecvențați, adorați și în cele din urmă blamați pentru tulburarea suscitată de incursiunea lor în viața cetății.

În linia cunoașterii, procedeul investigației empirice al lui Oedip își va găsi corespondentul real în relativismul desprins din fragmentul om-măsură al lui Protagoras, relativism pe care n-avem să-l considerăm absolut, ba dimpotrivă, îl vom privi ca pe unul discutabil, ale cărei aparențe trădează mai curând subiectivismul empiric. Cu această ocazie vom trece în revistă și diversele interpretări pe care filosofia contemporană le aduce fragmentului, după cum vom analiza și ocurența termenului de adevăr (*aletheia*) în opera lui Protagoras, Hippias și Gorgias. Vom constata, ca atare, că de data aceasta reflecțiile conjugate ale sofisților menționați nu se mai completează una pe alta într-un eșafodaj sistematic, ba chiar se resping. Pentru Protagoras adevărul este o instanță singulară la cunoașterea căruia individul poate accede prin contactul empiric cu obiectele realității – ținându-se însă cont de faptul că un asemenea contact nu poate produce o cunoaștere absolută – în timp ce pentru Gorgias adevărul este o noțiune intangibilă, imposibil de cunoscut ori de estimat conform opiniei, în condițiile în care formarea de opinii și exprimarea acestora rămâne singurul mecanism cognitiv compatibil cu criteriile cunoașterii, dar insuficient pentru garantarea acesteia. În acest context, tezele lui Protagoras și Gorgias, alături de preludiul imaginat de Hippias la viitoarea teorie platoniciană a participării la Idee, și pe care Mario Untersteiner îl consideră drept o licență filosofică originală, vor fi discutate pe larg, alături de textele care le stau la bază (fragmentul om-măsură al lui Protagoras, trilema și discursul „Apărarea lui Palamedes” aparținând lui Gorgias, precum și fragmentele platoniciene care reflectă poziția lui Hippias).

Ultima parte a lucrării, închinată filosofiei limbajului, a fost imaginată ca un arc temporal între tematizarea sofistică a logos-ului și teoriile moderne asupra limbajului, cu

atât mai mult cu cât însăși teza filosofiei limbajului reflectă o concepție modernă care începe odată cu cea de-a doua jumătate a secolului XIX și se realizează în marginea logicii analitice și a teoriilor asupra înțelesului. Ceea ce am dorit să subliniem este că dacă se poate discuta despre o atare filosofie, respectiva discuție ar trebui în mod necesar să debuteze cu abordarea pe care sofistii au făcut-o, prin intermediul lui Protagoras, Prodicos și Gorgias, limbajului. Intervenția lor atât la nivelul limbii grecești în genere cât și a limbajului filosofic al momentului a făcut posibilă o primă teorie referențială a înțelesului (problema legăturii dintre nume și lucruri, așa cum a fost ea abordată de Prodicos), o primă eliberare a limbajului de greutatea polisemiei (susținută de Prodicos care dă teoriei sale de respingere a sinonimelor o nuanță aproape științifică), o primă atenționare către oamenii de cultură ai cetății cu privire la corectitudinea folosirii denumirilor (realizată de Protagoras, care oferă grecilor un tratat de gramatică tocmai în intenția de a disciplina limbajul poetic, de a determina autorii lirici ai vremii să renunțe la manipularea terminologică în interesul stilului propriu), o primă dimensiune ontologică a *logos*-ului (care, pentru Gorgias, este o explicație a realității înseși: dacă omul se raportează la realitate prin discurs, limbajul ca materie primă a discursului său devine, prin valorificare și reproducere, un criteriu de existență a realității) și o primă teoretizare a importanței etimologiei în sprijinul identificării originii limbajului, o chestiune care nu-i va interesa numai pe sofisti dar îl va preocupa și pe Platon, care îi dedică dialogul „Theaitetos”.

Sursele folosite pentru lucrare au fost variate, cea mai mare pondere aparținând dialogurilor platoniciene și fragmentelor existente în antologia Diels-Kranz semnate de Protagoras, Gorgias, Prodicos, dar și de alți filosofi precum Heraclit din Efes ori poeți asemenea lui Hesiod, notelor lui Aristotel din „Etica nicomahică”, „Retorica” și „Respingerile sofistice”, pasajelor din Diogene Laertios, Xenofan, Sextus Empiricus, Clement din Alexandria, Diodor din Sicilia ori compendiul apocrif „Dissoi logoi” alături de comentariile de specialitate ale unor istorici ai filosofiei, de la W.K.C. Guthrie până la George Kerferd, ale unor profesori în studii clasice asemenea lui Mario Untersteiner, logicieni precum Edward Schiappa ori filosofi precum Friedrich Nietzsche. Teza fiecărui capitol, succedată de argumentare, de demonstrația teoretică și de comentariile de

specialitate, a fost însoțită și de concluziile autorului studiului de față, cele mai multe convergând către ideea centrală că personalitatea școlii sofistice, adesea nesocotită sau desconsiderată de către critica de specialitate, a reprezentat, chiar în pofida unui tratament ceva mai superficial al istoriei filosofiei, o expresie a educației filosofice de mare anvergură.

Cuprins

Introducere: Reprezentări ale sofisticii.....	1
Capitolul I: Cine sau ce anume este un sofist.....	11
Capitolul II: Școala sofistică.....	22
Capitolul III: Manifestări ale discursului sofist: Mythos și Logos.....	35
Capitolul IV: Încercări de etică sofistă: Protagoras și conceptul de „arete”.....	43
Capitolul V: Virtutea între moralism și imoralism: Prodicos și Thrasymachus.....	58
Capitolul VI: Opoziția sofistă față de etica tradițională.....	69
Capitolul VII: Oedip rege – reflectare dramatică a modelului de cunoaștere sofistă.....	88
Capitolul VIII: Epistemologia protagoreică și argumentul lui Hippias.....	101
Capitolul IX: Gorgias între opinie, cunoaștere și adevăr retoric.....	115
Capitolul X: De la logos la limbaj.....	127
Capitolul XI: O avangardă a filosofiei limbajului: teoria referențială a lui Prodicos și gramatica lui Protagoras.....	140
Capitolul XII: Filosofia Logos-ului la Gorgias.....	162
Cuvânt de încheiere.....	176
Bibliografie.....	181

Tag-uri / Cuvinte cheie

Sofistic, Școală, Protagoras, Gorgias, Prodicos, Hippias, Logos, Platon, Aristotel, Conceptul de adevăr, Aletheia, Arete, Akrasia, Discurs, Limbaj, Existent, Inexistent, Trilemă, Prima generație, A doua generație, Virtute, Moralism, Imoralism, Critica legilor, Lege naturală, Model, Teorie, Discipol, Atena, Secolul Cinci, Pericle, Război, Istoric, Relativism, Relativism axiologic, Dezvăluire, Realitate, Fundament, Zei, Asebeia, Eusebeia, Impietate, Religie, Sinonime, Teoria referențială a înțelesului, Diels-Kranz, Nume, Lucruri, Palamedes, Hercule, Elena, Om-măsură, Text, Fragment, Descoperit, Paradox, Empirism, Cunoaștere, Opinie, Doxa, Nomos, Physis, Mythos, Epos, Thropos, Tropic, Prometeu, Animal, Politike arête, Politike techne, Cetate, Democrație, Apărare.